

LBRIS

We know

books

Dan Dumitru Iacob

**ELITELE DIN PRINCIPATELE ROMÂNE
ÎN PRIMA JUMĂTATE
A SECOLULUI AL XIX-LEA**

Sociabilitate și divertisment

PAUL EDITIONS

2024

INTRODUCERE	9
Repere conceptuale	10
Repere istoriografice	21
I. INFRASTRUCTURA SOCIABILITĂȚII PRIVATE: REȘEDINȚA BOIEREASCĂ	37
Casa boierească – spațiu de sociabilitate, divertisment și reprezentare socială	39
O reședință boierească de la mijlocul secolului al XIX-lea: palatul Roznovanu din Iași	44
Structura curții boierești	48
Structura și amenajarea palatului	51
„Spațiul public” al casei boierești	59
Salonul: amenajare și funcții	59
Paraclisul	67
Sufrageria	70
Cabinetul	72
În intimitatea spațiului domestic	75
Iatacul	75
Camera de toaletă	77
Spații administrative și dependințe	82
Cancelaria	83
Coridoarele.....	83
Cămara	84
Gherghirul	85
Florăria	86
Personalul domestic al reședinței boierești	87
Ierarhia, numărul și atribuțiile servitorilor	87
Lefuri și beneficii suplimentare	91
Livreaua și prestigiul casei boierești	94
Gastronomie și sociabilitate la curtea boierească	95
Bucătăria: inventar și activități	97
Gastronomia între tradiție autohtonă și inovație europeană	101
Ritmurile cotidiene ale actului alimentar	103
Fast, sociabilitate și maniere la masă	105
II. PROMENADE, GRĂDINI, LOCALURI ȘI SALOANE	111
Promenada, de la practică urbană la ritual monden	113
Promenada mondenă: definiție și funcții	114

Spații naturale de folosință publică	115
Chioșcuri și palate pentru desfătări domnești	118
Primele promenade moderne din Iași și București	121
Echipajele, simboluri ale prestigiului social	126
Calendarul promenadei	130
Promenada, un spectacol monden	132
Modă, sociabilitate, galanterie și divertisment	132
Grădina publică	142
Grădina de la Socola a lui Mihail Sturdza	142
Cafenele și cofetării „europene”	147
Cafeneaua orientală, spațiu al sociabilității populare	147
Cafenele pariziene și cofetării italiene	150
Salonul monden	152
Funcțiile salonului monden	152
Saloane culturale	159
III. BALURI, TEATRU ȘI CONCERTE	163
Baluri și serate dansante	165
Difuzarea balurilor și dansurilor de societate în principatele române	166
Cunoașterea dansurilor de societate – criteriu al identității elitare	171
Organizarea balurilor private	177
Balurile publice și balurile oficiale	191
<i>Soirées dansantes</i>	195
Balurile pentru copii	198
Carnavalul și calendarul balurilor	200
Atmosfera balurilor	206
Avantajele măștii și jocul erotic	215
Balul – univers de socializare și reprezentare	219
Sala de bal – spațiu conflictual	221
Fața întunecată a balurilor: riscuri, accidente, întâmplări nefericite	222
Balurile – instrumente politice	225
Balurile în cronicile mondene și în presă	229
Teatru și societate	232
Elitele sociale și culturale și dezvoltarea teatrului național	236
„Teatrul de societate”: săli publice și private	239
Genurile dramatice preferate de public	239
Spectacolul social	241
Muzică și societate	247
Muzica între modă culturală și preferință socială	247
Instrumentele muzicale – articole de lux și elemente de prestigiu social	250
Educația muzicală – criteriu al identității elitare	255
Profesorii de muzică	259

Artiștii din saloanele boierești	262
Manifestări concertistice în Iași și București	265
Concertul – act artistic și implicații sociale	270
Contribuția presei la dezvoltarea vieții muzicale	272

IV. JOCURI DE SOCIETATE	275
Jocurile de cărți	277
Cum au ajuns românii să joace cărți	278
Topografia sălilor de joc: hanuri, cafenele, cluburi și saloane boierești	285
Material ludic și accesorii pentru joc	290
Jocuri de cărți practicate în societatea românească modernă	300
Timpul dedicat jocului	302
La cherețul hazardului: bani, mize și ierarhie socială	303
„Cavalerii” mesei verzi: cartoforii	305
Spectacolul cartoforiei	309
Drama unui jucător de cărți	313
Victimele jocurilor de cărți	315
Reacții publice împotriva jocurilor de cărți	321
Alte jocuri de societate	328
Biliardul	328
Șahul	336
Lotoul	342
Jocul de gajuri	345
„Dihorul” și cavalerul tristei figuri	346
Jocuri literare	348
CONCLUZII	352
LISTA ILUSTRĂȚIILOR	360
ABREVIERI	366

LBRIS

We know
books

I

**INFRASTRUCTURA SOCIABILITĂȚII PRIVATE:
REȘEDIȚA BOIEREASCĂ**

CASA BOIEREASCĂ – SPAȚIU DE SOCIABILITATE,
DIVERTISMENT ȘI REPREZENTARE SOCIALĂ

În secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului următor, tot mai mulți boieri își construiesc case în orașe, mai cu seamă în cele două capitale și în reședințele ținuturilor și județelor principatelor române. Acest aflux al elitei sociale spre mediul urban este determinat, pe de o parte, de dorința de a ocupa diverse funcții politico-administrative, generatoare de putere, prestigiu și bogăție, și, pe de altă parte, de a beneficia de potențialul social, economic și cultural al orașului. Pentru a corespunde unor necesități sporite de confort, dar și din motive de securitate, habitatul elitei sociale din mediul urban nu se mai concentrează predilect în centrul orașelor sau pe anumite străzi rezidențiale, ci se extinde și în mahalale sau spre periferia urbană. Gospodăriile boierești ocupă spații întinse, obținute prin cumpărarea și comasarea unor proprietăți modeste sau prin achiziționarea unor locuri virane, grădini sau chiar fâșii din moșiile aflate la marginea orașelor¹. Consecință și a incendiilor frecvente, arhitectura de lemn și paiantă începe să fie înlocuită, treptat, încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, cu cea de zid, iar acoperișurile, deosebit de inflamabile din cauza șindrilei din care erau construite, vor fi realizate cu învelitori din olane și, mai târziu, din tablă. În Iași, casele boierești sunt amplasate fie în frontul stradal, caz în care parterul era folosit, uneori, ca spațiu comercial, fie în poziții mai retrase față de linia străzii sau chiar în mijlocul curții, fiind înconjurate de garduri înalte, anexe gospodărești sau prăvălii și, în cazul unora dintre ele, de ample spații verzi. În secolul al XVIII-lea, multe locuințe boierești încă mai conservă elemente ale arhitecturii tradiționale, precum structura verticală pe un singur nivel, de obicei suprapus peste pivnițe, compartimentarea în două camere despărțite de un hol sau, în cazul locuințelor mai mari, dispunerea camerelor în anfiladă, pridvorul sau cerdacul și acoperișul cu șarpantă înaltă și streășină proeminentă. O astfel de reședință urbană reproduce, în linii mari, aspectul unui conac boieresc din mediul rural. Pe măsură ce influențele răsăritene (dinspre Rusia), central europene (prin filieră ardeleană) și occidentale pătrund în societatea românească, arhitectura casei boierești din mediul urban se modifică semnificativ în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și, mai ales, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Un rol important în cadrul acestor prefaceri îl au arhitecții profesioniști aduși din

¹ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, Ediția a II-a, revăzută, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 334-335.

Fig. 1. Case și prăvălii de pe Ulița Mare din Iași, la 1845.

străinătate, influența lor concretizându-se și în adoptarea stilului neoclasic pentru majoritatea proiectelor la care au fost angajați². În consecință, arhitectura caselor boierești din Iași, de la cumpăna secolelor XVIII–XIX, se caracterizează prin câteva elemente distincte, și anume: reducerea streșinii proeminente, dispunerea camerelor în funcție de un hol median, amplificat în unele cazuri la dimensiunile unui salon, adăugarea bolții pentru trăsuri care precede intrarea principală, surmontată, eventual, de un balcon, absida dreptunghiulară, semirotundă ori poligonală sau decroșurile similare ca formă corespunzătoare salonului mare din

² Despre arhitecții străini care au activat în principatele române, mai ales în Iași și București, vezi: Corina Cimpoeșu, *Artă, modă, cultură europeană în Moldova între 1830 și 1860: elemente ale procesului de modernizare culturală*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 128-134; Narcis Dorin Ion, *Elitele și arhitectura rezidențială în țările române (sec. XIX–XX)*, București, Editura Oscar Print, 2011, p. 238-387; Cezara Mucenic, *Arhitecți și case în Bucureștii secolului al XIX-lea – Alexandru Orăscu și Anton Oderka*, în *BMIM*, tom. 15, 2001, p. 251-266; Cezara Mucenic, *București – un veac de arhitectură civilă. Secolul al XIX-lea* București, Silex, 1997, p. 45-54; Ionel Zănescu, *Meșteri, arhitecți, constructori în Bucureștii primei jumătăți a veacului al XIX-lea*, în *BMIM*, tom. 12, 1997, p. 74-86; Margareta Savin, Cristina Dinu, *Xavier Villacrosse, arhitect al Bucureștilor (1837–1855)*, în *BMIM*, tom. 9, 1972, p. 206-211; Viorica Malcopol, *Date în legătură cu activitatea arhitecților Freywald*, în *SCIA*, nr. 2, 1964, p. 325-334.

interiorul etajului, și introducerea scării interioare. Demisolul sau parterul are camerele scunde, cu tavanele boltite, în timp ce camerele de la etaj sunt înalte, cu tavane din lemn³.

În aceeași perioadă, la București, casele boierești și negustorești sunt ridicate în mijlocul curților și grădinilor, excepție făcând zonele comerciale, centrale, unde locuințele și prăvăliile sunt aglomerate în frontul stradal. Caracteristicile arhitectonice și funcționale ale unei case boierești de la începutul secolului al XIX-lea sunt semnalate în mărturiile epocii, așa cum este cea a lui François Recordon, secretarul domnului Ioan Gheorghe Caragea:

„Casa stăpânului are totdeauna un singur cat deasupra rândului de jos: încăperile acestuia din urmă sunt de obicei foarte joase și lăsate copiilor și numeroșilor servitori. Scara este construită în afara casei, sub o streășină din acoperiș și duce la un fel de prispă acoperită, al cărei tavan este susținut de stâlpi de lemn foarte disproporționați. Acest cerdac are de jur împrejur o bancă lată pe care se pun perne ori decâte ori cineva vrea să vină să șadă acolo să ia aer sau să se bucure de priveliște; cerdacul dă într-un coridor sau anticameră care duce la o sală mare fără podoabe și ale cărei ferestre formează fațada casei care dă de obicei spre stradă. Un fel de pat sau de divan mare, lat de patru sau cinci picioare, ocupă toată partea de sus a sălii; o masă masivă, câteva lăzi mătăhăloase așezate de-a lungul pereților, care sunt albi de tot, și câteva scaune alcătuiesc tot mobilierul din această odaie; ea slujește de obicei ca sufragerie și ca loc de adunare când vine multă lume. Sala și coridorul împart casa în două apartamente, formate din mai multe odăi, din care unul este ocupat de boier și celălalt de soția lui și femeile ei, copiii mici și doicile lor”⁴.

Descrierea observatorului străin surprinde câteva elemente definiții ale caselor boierești din București, din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului următor, evidențiate de istoricii arhitecturii: construcția pe unul sau două niveluri, cu parterul scund, prezența scării exterioare de acces la catul superior, protejată de o streășină supradimensionată, existența foișorului, galeriei sau logiei, poziționate în fața sau în spatele casei, cu funcții de comunicare și

³ Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, Editura Academiei RSR, 1982, p. 508-511; Ioan Sasu, *Case și palate boierești din Iași, 1791-1859*, în *Monumentul*, I, 2000, p. 117-120; Idem, *Locuințe boierești neoclasiche din Iași (partea a III-a)*, în *Monumentul*, II, coord. Silviu Văcaru, Aurica Ichim, 2001, p. 59-63; Idem, *Locuințe boierești neoclasiche din Iași (partea a IV-a)*, în *Monumentul*, IV, coord. Cătălin Hriban, Adriana Moglan și Aurica Ichim, Iași, 2003, p. 94-97.

⁴ François Recordon, *Scrisori despre Țara Românească, 1815-1821*, în *CȘR XIX*, vol. I, p. 683-684.

relaxare, holul sau sala mare, cu rol de salon de vizită, predominanța golurilor rezultată din numărul mare de uși și ferestre, acoperișurile din șindrilă⁵. Multe dintre aceste elemente sunt moșteniri din secolele anterioare⁶ și se regăsesc și în arhitectura locuințelor mai modeste. O notă distinctă față de arhitectura rezidențială din Moldova constă în faptul că influențele orientale sunt mai pronunțate în Țara Românească, inclusiv în București, atât în privința morfologiei urbane⁷, cât și a arhitecturii rezidențiale. Un exemplu, în acest sens, îl reprezintă „scosurile”, de genul mușarabierurilor sau sacnasielor, care sunt părți din etaj aflate în decroș (Fig. 2)⁸.

Fig. 2. Case cu mușarabieri, în București, pe la 1843.

⁵ Mucenic, *București – un veac de arhitectură civilă*, p. 16-23; Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României*, p. 446-471.

⁶ Anca Brătuleanu, *Curți domnești și boierești în România. Valahia veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea / Romanian princely and nobiliary courts. The 17th–18th century Walachia*, București, Editura Simetria, 1997, în special p. 56-57.

⁷ Dana Harhoiu, *București, un oraș între Orient și Occident / Bucarest, une ville entre Orient et Occident*, București, Editura Simetria, 1997, p. 49-56.

⁸ Mucenic, *București – un veac de arhitectură civilă*, p. 16-23; Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României*, p. 466-470.

Frecvent reparate și înnoite, acest tip de case își vor schimba treptat înfățișarea exterioară și interioară, pe măsură ce elita socială aderă, tot mai hotărât, la un alt model de civilizație, respectiv cel occidental. Efectul modernizator se observă încă din al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, după cum ne confirmă același François Recordon, mulți dintre boieri construindu-și „adevărate splendide palate”⁹. Până la mijlocul secolului, numărul lor a sporit substanțial, între acestea remarcându-se cele ale lui Dinicu Golescu, Smaranda Manu, Costache Suțu, Costache Crețulescu, Cleopatra Trubetzkoj, născută Ghica, Alexandru Villara, Alexandru Bellu, Filip Lenș, Iancu Oteteleșanu și altele¹⁰. Și la Iași, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, au fost ridicate de la temelie sau reconstruite numeroase case și palate boierești, un nou val de construcții fiind necesar după dezastrul produs de incendiul din 1827. Unele se aflau în zona centrală a orașului, cum sunt cele stăpânite de logofătul Alecu Ghica, hatmanul Iordache Ghica, spătarul Dimitrie Beldiman, vistiernicul Iordache Rosetti Roznovanu, hatmanul Constantin Paladi, vornicul Vasile Alecsandri, vistiernicul Alecu Balș, vornicul Grigore Ghica. Altele au apărut în Muntenimi, mai ales de-a lungul Podului Verde (în prezent bulevardul Carol I), zonă cu o densitate de locuire mai scăzută și mai ferită de pericolul incendiilor. Dintre acestea, menționăm casele stăpânite de polcovnicul Manolache Balș (palatul Beldiman de mai târziu), logofătul Dimitrie Cantacuzino Pașcanu, vornicul Petrache Mavrogheni, hatmanul Teodor Balș, logofătul Nicolae Canta, logofătul Constantin Sturdza, logofătul Teodor Balș (Teatrul Vechi), postelnicul Costin Catargiu și alții¹¹. Conform mărturiilor contemporane, cel mai impozant dintre acestea era palatul familiei Rosetti Roznovanu (Fig. 3-8), de pe Ulița Mare (Fig. 1), motiv pentru care l-am ales ca referință principală, pe baza căreia vom prospecta structura funcțională și socială a unei reședințe boierești de la mijlocul secolului al XIX-lea.

⁹ Recordon, *Scrisori despre Țara Românească*, p. 684.

¹⁰ Vezi Florian Georgescu, *Regimul construcțiilor în București în deceniile IV–V din secolul al XIX-lea*, în *BMM*, 1967, 5, p. 38-68; George Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1990, în special capitolul *Vechi case bucureștene*, p. 432-511; Gheorghe Crutzescu, *Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi*, București, Humanitas, 2014, *passim*; Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României*, p. 511-521.

¹¹ Sasu, *Case și palate boierești din Iași, 1791–1859*; Idem, *Locuințe boierești neoclasiche din Iași*.